

Universal Journal of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2022 (Haziran/June)

Renê Guênnon'un Gelenekselci Düşüncesinde Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri

The Place of Holistic Human Understanding in Renê Guênnon's Traditionalist Thought in the Modern World

Zeynep AKGÜL

Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Felsefesi Bilim Dalı

Phd Student, Atatürk University, Institute of Social Sciences, Philosophy and Religion Sciences, Department of Philosophy of Religion, Erzurum/Turkey

zeynepakgul61@gmail.com

<http://orcid/0000-0002-6512-7470>

Ruhattin YAZOĞLU

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Professor Dr., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religion Sciences, Erzurum/Turkey

ryazoglu@atauni.edu.tr

<http://orcid/0000-0002-1673-2607>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 14/05/2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 31/05/2022

Yayın Tarihi/Date Published: 30/06/2022

Atıf/Citation: Akgül, Zeynep & Yazoğlu, Ruhattin. "Renê Guênnon'un Gelenekselci Düşüncesinde Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri". *Universal Journal of Theology* 7/1 (2022): 249-263. <https://doi.org/10.56108/ujte.1126934>

René Guénon'un Gelenekselci Düşüncesinde Bütüncül İnsan Anlayışının Modern Dünyadaki Yeri*

Öz

Tarihten bu yana insanın nereden geldiği, nereye doğru ilerlediğiyle ilgili meseleler hep merak konusu olmuştur. Bu noktada insanın mahiyetiyle ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. İlk Çağ'da bu durum kendini arke problemi olarak göstermiştir. Varlığın ilk nedenini bulmaya çalışan insanın nihai hedefi kendi varlığının nereden geldiğini öğrenmektir. İnsanlar daha bu dönemde kendi varlıklarının nedenini, nereden geldiklerini sorgulamışlardır. İnsanın bugün gelmiş olduğu dönem de dâhil olmak üzere yapılan keşif ve buluşlar belki de en temelde bu merakın bir sonucudur. İnsan, varlığının nereye doğru ilerlediğini de merak etmektedir. Bu noktada çeşitli insan anlayışları ortaya çıkmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, René Guénon'un bütüncül insan anlayışının modern dünyadaki yerini ortaya koymaya çalışacağız. Guénon'un modern dünyayı eleştirisini modern insan tipolojisi üzerinden açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, İnsan Hakları, Modern Dünya, Demokrasi, Guénon.

The Place of Holistic Human Understanding in René Guénon's Traditionalist Thought in the Modern World

Abstract

Since history, the issues about where people come from and where they are heading have always been a matter of curiosity. At this point, various ideas have been put forward about the nature of human being. In Antiquity, this situation manifested itself as an arche problem. The ultimate goal of man, who tries to find the first cause of existence, is to learn where his own existence comes from. Even in this period, people questioned the reason for their existence and where they came from. Discoveries and inventions, including the era in which humanity has come today, are perhaps the result of this curiosity. Man also wonders where his existence is heading. At this point, various human understandings emerge. In this study, we will try to reveal the place of René Guénon's holistic human understanding in the modern world. We will explain Guénon's critique of the modern world through modern human typology.

Keywords: God, Human Rights, Modern World, Democracy, Guénon.

Giriş

René Guénon'un genel felsefesine baktığımızda dünyanın içinde bulunduğu son dönemi eleştirdiğini görmekteyiz. Özellikle manevî alanda yaşanan kayıplara değindiği göze çarpmaktadır. Dine olumlu bakış açısı ve başta manevî alan olmak üzere toparlanmanın dinin çizdiği yoldan mümkün olduğunu ortaya koyması dikkat çekicidir.

İnsanlığın bugün gelmiş olduğu duruma baktığımızda, bilimsel anlamda birçok gelişmenin yaşandığını görmekteyiz. İnsanoğlu artık bu dünyayı keşfetmekle kalmamış, evrenin sınırlarını da araştırmaya başlamıştır. Bilimsel anlamda yaşanan ve göz dolduran gelişmelerin yanında sanayide de bir çığır açılmıştır. Bilim ve teknoloji insan hayatının her alanında kendine yer bul-

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Felsefesi Bilim Dalında yürütülen, "René Guénon ve Nurettin Topçu'da İnsan Anlayışı" isimli doktora seminer çalışmasının ilgili bölümlerinden üretilmiş olup, bazı eklemelerle makale formatına uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

muştur. İnsanların hayatını kolaylaştıran gelişmelerin yaşandığı ve teknolojinin böylesine hüküm sürdüğü bir devirde insan gerçekten hak ettiği değeri görmekte midir? İnsan kendi benliğini keşfetmek için kendine vakit bulabilmiş midir? Tüm bu sorulara insanlığın içinde bulunduğu ruhsal karmaşaya bakarak yanıt verebiliriz. İnsanlık bugün maddî olarak tüm imkânlarla sahiptir. Fakat manevî anlamda eksikliklerin derinleştiğini rahatlıkla görebilmekteyiz. Modern dönemde insanın en temel sorunu anlam sorunudur. İnsan kutsal bir anlam içeriyorsa ancak bir değerın ifadesi olabilir. Yalnızca bu anlama sahip olan ve bu anlam dâhilinde yaşayan bir toplum uygar olarak nitelendirilebilir.¹

Guénon modern sistem eleştirisini yaparken modernite kavramına dikkat çekmektedir. Guénon'a göre modernite, aşamalı olarak her merhalede, gerçek ilkelerden biraz daha uzaklaşmış ve her uzaklaşma sürecinde de yeni meşruiyet mekanizmaları ortaya çıkarmıştır. Bu mekanizmaların motoru görevini yapan ilerleme ideali de iki ayrı kanalla beslenmektedir. Bunlardan biri maddî ilerleme, diğeri de ahlâkî ilerleme idealleridir ki; maddî ilerlemenin endüstriyel ve bilimsel gelişme, ahlâkî ilerlemenin ise felsefeyi istismar etmenin imkânlarıyla oluşturduğu akılcılık, sezgicilik, insan hakları ve demokrasi söylemleriyle, kendi sürekliliğini sağlayan korunma ideolojisini kurguladığı söylenebilir.² Burada Guénon, hayatın her alanında modernleşmenin etkilerinden bahsetmektedir. Anlıyoruz ki modern sistem hayatın bütün alanını kapsamaktadır. Peki, modernleşme dediğimiz şey bunca eleştirilere neden maruz kalmaktadır? Kanaatimize göre modernleşme bazı insanlar tarafından en iyi ve ideal olan olarak algılanmaktadır. İnsanlar modernitenin hayatlarını kolaylaştıran kısmına yoğunlaştıkları için bütün olarak içinde buldukları durumu görememektedirler. Burada modernitenin sanayi ve teknolojik etkilerini kastetmekteyiz. Eğer eleştirel bakabilirsek eksiklikleri görebiliriz.

Guénon'a göre modern Batı medeniyeti tarihte gerçek bir anomali olarak yer alır. Az çok bütünüyle tanıyabildiklerimiz arasında tamamen maddî yönde gelişmiş tek medeniyettir. Rönesans'la aynı anda başlayan bu gelişme, zihnî bir gerilemeyi de beraberinde getirmiştir.³ Guénon Batı medeniyetiyle ilgili şunları söylemektedir: "Modern Batı medeniyeti tarihte gerçek bir anomali olarak yer alır. Zekâyı, maddeye hükmeden ve bunu amelî gayeler için kullanan; ilme, kendi kısır görüşleri içinde, sanayide kullandığı oranda değer veren bir medeniyettir."⁴ Guénon'a göre, bütün düzeylerin en alt düzeyi, yani maddî ya da algılanabilen gerçekliğin düzeyi olan belli bir özel düzeydeki

¹ Frithjof Schuon, *İslâm'ı Anlamak*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 46.

² René Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 15.

³ René Guénon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980), 19.

⁴ Guénon, *Doğu ve Batı*, 19.

bilginin keyfi olarak sınırlandırılmasından doğan modern bilim, bu sınırlandırmadan ve bu sınırlandırmanın ortaya çıkardığı sonuçtan ötürü, bütün entelektüel değeri yitirmiştir.⁵

Batı medeniyeti insan etkinliklerinin büyük bölümünü dünyevî alan içine sokmayı bir 'ilerleme' olarak değerlendirmektedir; öyle ki tamamen modern kafa yapısına sahip biri için, dünyevî alandan başka bir alan söz konusu olmamaktadır. Böyle birinin tüm çabası, kutsal alanı inkâra ya da dışlamaya doğru yönelmektedir. Geleneksel bir uygarlık, dünyevî bakış açısının varlığını hoş görebilir ve mümkün olduğunca dünyevî bakış açısının doğuracağı sonuçları sınırlandırmaya çalışır. Modern uygarlıksa bunun tam aksine kutsal alana hoşgörüyü bakmamaktadır.⁶ Maddeci bir anlayışın da ancak bu şekilde başarıya ulaşabileceğini düşünmekteyiz. Manevî alanı yok saymayan bir sistem, insana bütün olarak değer verecektir. Fakat modern sistemin istediği insan tipi daha mekaniktir.

Guênon'un insan anlayışına baktığımızda onun bu konuyu daha metafizik bir temele oturttuğunu görmekteyiz. Maneviyatın önemine sıklıkla dikkat çekerek insanın manevî ihtiyaçlarının göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tasavvufu da yakından ilgilene Guênon, yazılarında özellikle sembollerden sıklıkla yararlanmışır. İnsanı ruh ve beden olmak üzere bir bütün halinde ele almıştır.

Guênon'un Bütüncül İnsan Anlayışında Yer Alan Bazı Temel Kavramlar

1. Ruh, Akıl, Nefs ve Beden

Ruh, nefis ve beden şeklinde tarif edilen üçlü taksim, insan oluşumunun tanımlanmasının genel yoludur. Batı düşüncesinin bütününde kendisine yer edinen ruh ve beden ikiliğinin Guênon için bir temeli yoktur. Ruh, nefis ve beden olarak üçlü taksim hem kadîm zamanlarda, hem de Ortaçağ'da Batı'nın bütün geleneksel öğretilerince kabul edilmiştir. Ancak sonraki dönemlerde ruh ve nefis kavramları neredeyse birbirinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Tamamıyla farklı düzenin gerçekliklerine dayanmasına rağmen bu karşılık modern düşüncenin bakış açısını yansıtan en önemli örneklerden biridir.⁷ Ruh, nefis ve beden arasında yapılmış olan benzeri bir ayırım "mikrokozmos" ve "makrokozmos"a uygulanmıştır.⁸ Yunanca'da kozmos kelimesinin anla-

⁵ René Guênon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 107.

⁶ Guênon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 27.

⁷ René Guênon, *Büyük Üçlü*, çev. Veyssel Sezigen (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 93.

⁸ Guênon, *Büyük Üçlü*, 97.

masını incelediğimizde kaostan sonra oluşan düzen anlamına geldiğini görürüz. Kozmos belirli olandır. Bahsettiğimiz bu oluşum tüm geleneklerde aydınlatmaya benzetilmektedir. Kaos karanlıkla simgeleştirilir. Varoluşun karanlık kutbunu tasvir eden kaos dünyanın maddesel boyutunu meydana getirmektedir. Ancak öz âlemin aydınlık olan yanısıdır. Kaosu aydınlatacak olan ancak bu özün etkisidir.⁹ Özsel bakış açısından bakıldığında ruh ve nefis, Guénon için zuhurun ilkesinin çeşitli derecelerdeki yansımalarıdır. Maddesel açıdan bakıldığında ruh ve nefis bir ürün olarak değerlendirilir.¹⁰ Bu tartışmalar sadece 'makrokozmos'u değil bunun yanında 'mikrokozmos'daki ruh ve nefsin durumunu da içermektedir. Burada 'beden'in gerçek bir ilke olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmek gerekir. Guénon'a göre beden hiçbir şekilde üretici olamaz. Beden ancak maddenin zuhur alanına yansımış halidir.¹¹

Ruh-nefis-beden üçlüsü durumunda ilk iki terim üçüncü terime göre aynı tarafta konumlanmış durumdadır.¹² Üçüncü terim ise geniş anlamıyla ele aldığımızda diğer iki terimin ürünü olarak görülse de, diğer iki terim onun üretilmesinde simetrik bir rol oynamamaktadır. Beden kendi ilkesine zaten nefsin içinde sahip olmakla birlikte nefsin aracılığıyla dolaylı olarak yalnızca ruhtan türemektedir. Varlığa bütünsel olarak baktığımızda onun özsel veçhesinin ruh ile, maddesel veçhesinin ise beden ile birbirine eşit kılınabilir olduğunu görürüz. Böylece bir simetri keşfetmiş oluruz. Fakat dikkat edileceği üzere bahsi geçen bu simetri üçlünün ilk iki kavramı arasında değildir. Bu simetri birinci ve üçüncü terim arasındadır. Nefis bu durumda ruh ile beden arasında aracı konumundadır. Ayrıca bu durum onun "aracılık eden" ilke olarak tanımlanmasının haklılığını gösterir. İkinci terim olan nefis, zorunlu olarak üçüncü terimden önce gelir, iki uçtaki diğer iki terim olan ruh ve bedenin ürünü veya sonucu olarak kabul edilemez.¹³ Bu noktada ruh ve nefis arasında mevcut olan simetriye rağmen iki terim tamamlayıcı anlamda alınır, "ruh eril ilke, nefis dişil ilke olarak alınmasının sebebi ne olabilir?" sorusuyla karşılaşabiliriz. Bu soruya Guénon şu şekilde cevap vermektedir; ruh Öz'ün kutbuna başka şeylerden daha yakındır. Nefis ise onunla ilişkili şekilde düşünüldüğünde madde ile tanımlanmış olacaktır. Bu nedenle birbirleriyle ilişki içinde düşünüldüğünde ruh "yang", nefis ise "yin" olur. Bu sebeple çoğunlukla ruhu güneş ile nefsi ise ay ile sembolize edilmiş görürüz. Ruh, ilkeden dolaysız olarak yayılan ışık olarak düşünecek olursak bu ancak bir analogiden ibaret olacaktır. Çünkü nefis bahsedilen ışığın yansımasından fazlası değildir.

⁹ Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, 37.

¹⁰ Guénon, *Büyük Üçlü*, 95.

¹¹ Guénon, *Büyük Üçlü*, 96.

¹² Guénon, *Büyük Üçlü*, 96.

¹³ Guénon, *Büyük Üçlü*, 97.

Ruh kavramı farklı anlamlarda da kullanılabilir. Örneğin Kur'an'ın bazı yerlerinde bilhassa Cebrail için ya da başka melekler için "er-ruh" sözcüğü isim olarak kullanılmıştır. Burada bu kavram özel anlamda kullanılmıştır.¹⁴

Modern anlayışta da bu kavramlar tartışma konusu olmuştur. Batı düşüncesinde bireysel varlığı meydana getiren madde ve suret kavramlarının kullanımını yanlış bulan Guénon, bu kavramların yerine fiil ve kuvve kavramlarının kullanılmasını yerinde bulur. Çünkü modern dilde bu kavramlar anlam değerini yitirmiştir. Fiil ve kuvve kavramları öze ve maddeye tekabül etmektedir. Ayrıca bütün varlıklarda fiil ve kuvvet karışımı mevcuttur. Yine aynı şekilde tüm varlıklar fiille öze katılma imkânı bulur ve böylece kuvvet de maddeye katılmış olur. Saf fiil ve saf kuvvet zuhurun içinde bulunmaz. Çünkü saf fiil ve saf kuvvet evrensel öz ve maddenin hakiki karşılığıdır.¹⁵ Burada Guénon'un insanın maddî ve manevî yönünün bütünlüğüne vurgu yaptığını görmekteyiz. Ona göre Batı'lı anlayışta bu bütünlük göz ardı edilmiştir. İnsanın yalnızca maddî yönüne vurgu yapılmıştır.

2. Kendini Bilmek, Sessizlik ve Yalnızlık

İnsan her şeyden önce toplumsal bir varlıktır. Aynı zamanda yaratılışı gereği beraber yaşamak mecburiyetindedir. Bu mecburiyet hem maddî hem manevî ihtiyaçların karşılanması içindir. Ancak insan kalabalıklar içinde de yalnız olabilir. İnsanın manevî anlamda kendini olgunlaştırabilmesi için bazen yalnız kalması gerekir. Bu durum manevî yoğunlaşmayı sağlayacaktır. Yalnız kalmak, kendini sorguya çekmek ise herkes için o kadar kolay değildir. İnsanın kendisiyle yüzleşmesi sancılı olabilir. Fakat kendini bilmek ve tanımak için yapılmalıdır.

"Kendini bil" ifadesinden anlamamız gereken öncelikli şey hiçbir zahirî eğitimin insanın kendinde bulacağı gerçek bilgiye erişemeyeceğidir. Çünkü Guénon'a göre bilgi ancak kişisel kavrayışla elde edilebilir. Böyle bir kavrayışın yokluğunda hiçbir eğitimden istenilen sonuç elde edilemez. Böyle bir eğitim bize hiçbir bilgi sağlayamaz.¹⁶ İnsanın her şeyi bilebilmesi için her şeyden önce kendini bilmesi gerekir. Guénon'a göre insan her şeyi kendinde bulabilir. O gerçek bilginin yolunun akıl değil ruh ve varlığın bütünü olduğu görüşündedir.¹⁷ Kendini bilmek özellikle tasavvufta kullanılan bir ifadedir. Kendini bilmekten kasıt kendinin farkına varmak ve nihayetinde Allah'ı tanımak ve O'na ulaşmaktır. Kendini bilen kişi hakikate ulaşır, Allah'ı tanır.

¹⁴ René Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 67.

¹⁵ Guénon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*, 20.

¹⁶ René Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu (İstanbul, 2019), 65.

¹⁷ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, 67.

İnsan kendini bilerek özüne, başka bir deyişle varlığının merkezine ulaştığında Rabbini de bilir. Rabbini bildiğinde ise aynı zamanda O'ndan gelen ve O'na dönen her şeyi de bilmiş olur. Her şeyi O'nun dışında bir şey bulunmadığı ilâhî ilkenin yüce birliği içinde kavrar.¹⁸ Guénon'un burada içsel tecrübenin yaşanabilmesi için yalnızlığın önemine vurgu yaptığını görmekteyiz. Mistik süreçler Guénon'un insan anlayışında oldukça önemlidir. Yalnızlık duygusunu çağımızın insanı en derinden hissetmektedir. Bu yalnızlık kalabalıklarla dolu bir yalnızlıktır. Dolayısıyla mistik bir yalnızlık olmaktan uzaktır.

Yalnızlık duygusu bilhassa ergenlik döneminde önemli hale gelen bir duygudur. Eğer yetişkin kişi çevresinde sosyalleşecek kişi bulamadığı için yalnız kalırsa yalnızlık duygusu çeker. Kişi hem insanlara ihtiyaç duyar hem de insanların beklediği gibi olmadığını görerek hayal kırıklığına uğrar.¹⁹ Bizim burada bahsettiğimiz tercih edilmiş yalnızlıktır. Kişi bu durumdayken yalnızlık duygusu çekmez.

Sessizliğin bizzat kendisi büyük gizemdir. Kutsal sessizlik bir bakıma Büyük Ruhun esidir. Ancak burada sessizlikle kastedilen telaffuz edilmemiş sözden fazlasıdır. Sessizlikten yeterli bir sonuç almak için varlığın onu oluşturan bütün öğelerinde tapınma eylemine katılması gereklidir.²⁰ Kişi başka varlıkların yanında olsa bile kendinde sessizliği oluşturur ve kendisini o ortamdandır. Diyebiliriz ki, sessizlik ve yalnızlık birbirini gerektirmektedir. Yüce olanla iletişim kurmak isteyen her varlık öncelikle tüm öğelerin denge ve uyumunu sağladıktan sonra kendisinde birliği oluşturmaldır. Aynı zamanda kendini dışsal çoklukların tamamından yalıtması gerekmektedir. Çokluğa zıt olması ve belli bir birlik çakışması anlamıyla yalnızlık aslında bir yoğunlaşma olarak değerlendirilebilir.²¹ Guénon'a göre sessizlik ve yalnızlık dinî ritüellerin yoğunluğunun hissedilmesi açısından da oldukça önemlidir. Ancak burada Guénon'un yalnızlığa bu denli yaptığı vurgu bize göre çok sağlıklı bir durum değildir. Elbette insanın bazen yalnız kalıp hakikat hakkında düşünmesi gerekir. Fakat insanın yalnızken içsel heyecanla odaklanabilmesi kolaydır. Aslolan insanlarla beraberken de o hakikate sınıksız bağlanmaktadır.

3. Hakikat, Öz ve Kabuk

Dinlerde hakikat meselesi oldukça tartışılan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinlerde kastedilen hakikat aşkın özellik taşıırken bilimsel ve felsefî hakikatler tartışma konusu olmuştur. Bu noktada hakikat meselesiyle ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur.

¹⁸ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, 68.

¹⁹ Hayati Hökeleli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Kitabevi Yayınları, 2011), 49.

²⁰ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, 56.

²¹ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, 57.

Din, bilim ve felsefedeki hakikatlerle alakalı olarak üç ihtimal söz konusudur. Birincisi, dinî inancın hakikatleri ile bilimin veya felsefenin hakikatleri aynı tür hakikat olmadığıdır. Dinî hakikatler şüursel olarak doğrudur, aklın hakikatleri olan bilim veya felsefenin hakikatleri mantıksal olarak doğrudur. Bu yüzden bu hakikatler birbiriyle çatışmaz. İkincisi, imanun hakikatleri ile aklın hakikatlerinin aynı türden hakikatler olduğu görüşüdür. Dinin iddia ettiği şey ile bilim veya felsefenin doğru olduğunu ortaya koyduğu şey arasında çatışma vardır. Üçüncüsü ise, dinin hakikatleri ile bilimin hakikatlerini uzlaştıran yaklaşımdır.²² Burada tartışmaya sebep olan durum hakikatle anlaşılması gerekenin ne olduğudur. Guénon dini, manevî hakikatlerden bahsedmektedir.

Guénon'a göre, her dinin kaynağında ondan aldığı yüce değerler mevcuttur. Hakikat kavramı içerdiği anlam itibariyle farklılıklar taşısa da, dinlerin temelini oluşturan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Hakikat kavramı gelenekselci anlayış içinde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Guénon, hakikat kavramını açıklarken benzetmelerden yola çıkmaktadır. Hakikat öz'de gizlidir, bu hakikate ulaşmak ise kolay değildir. Bu noktada işin içine zâhir ve bâtın kavramları girmektedir. Bu kavramlar kabuk ve öz kavramlarının diğer bir karşılığıdır. İlk olarak hakikate ulaşmada büyük öneme sahip olan kabuk ve öz kavramlarını incelemek gerekir.

Sözlükte "öz" manasına gelen "lübb" kelimesi, tasavvuf kaynaklarında "kuruntu ve hayal kabuğundan arınmış ve kutsal nur ile aydınlanmış akıl" anlamına gelmektedir. "Kabuk" anlamındaki "kışır" ise mutasavvıflara göre bâtın ilmini bozulmaktan kurtaran zâhir ildir.²³

Kabuk ve öz kavramları zâhircilik ve bâtunculuk ilişkilerinin bütünü, bir meyve misalinden yola çıkarak biri meyvenin dış kabuğunu, öteki de iç kısmını temsil edecek şekilde açıklanmıştır. Guénon, kabuktan kastın herkesçe izlenilmek üzere ortaya konulan herkese hitap eden dinin görünürdeki bütün yasaları olan şeriat olduğunu söyler. Öz varlığın nihaî gerçekliğini oluşturan hakikattir.²⁴ Şeriatin tersine hakikate her insanın gücü yetmez. Diğer bir örnekle ele alırsak şeriat ile hakikat "beden ve cisim"e, "ilik ve öz"e benzetilir. Buradan da anlaşıldığı gibi, iki kavramın arasındaki ilgi tamamıyla kabuk ve öz ilişkisidir. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Adı farklı olsa da söz konusu edilen zâhir ve bâtındır. Daha açık bir ifadeyle, görünen ve gizli olandır. Ayrıca bu durum geleneksel öğreti mensuplarının kendi inisiyatifleriyle değil, tabiatın gereği olarak bu şekildedir. Zâhir ve bâtın, daire ve dairenin merkeziyle simgelenmektedir. Bu simgelenme, yukarıda ifade edilen

²² Mortimer J. Adler, *Dinde Hakikat: Dinlerin Çokluğu ve Hakikatin Birliği*, çev. Hüsnü Aydeniz - Ruhattin Yazoğlu (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 121.

²³ Süleyman Uludağ, "Lüb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2003), 241.

²⁴ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*, 42.

meyve simgesinin bir benzeri şeklinde karşımıza çıkar. Bununla birlikte geleneklerin tamamının ortak simgesi olan “eşyanın çarkı” imgesine ulaşırız. Hakikat dediğimiz şey değişmez ve tek gerçek olarak “hiç değişmeyen ortam” da bulunmaktadır.²⁵ Bu hakikate ulaşma noktasında ise çeşitli yöntemler mevcuttur. Aynı şekilde hakikatten uzaklaşma durumu da söz konusu olabilir.

Çember tüm tezahürde ve her yerde bulunabilir. Ancak merkez tezahür etmediği için hiçbir yerde bulunmaz. Merkez kendisi tezahür etmemiş olmakla birlikte tüm olası tezahürleri ilke olarak içeren ve aynı zamanda her şeyin “hareketsiz motoru” olan, bütün farklılaşmaların ve değişimlerin değişmez kökeni olan asli noktadır.²⁶ Eğer çemberden merkeze ulaşmak isteniyorsa yarıçaplardan birinin izlenmesi gerekir. Bahsedilen bu yol tarikat ya da “yol”, yalnızca bazı insanlar tarafından izlenebilecek sınırlı bir yoldur. Ayrıca merkezî olarak değerlendirilen çemberin yarıçapları durumunda olan birçok yol (turuk) mevcuttur. Bunun nedeni ise birliğe, tevhide erişebilmek için zahirin çokluğundan yola çıkılmasıdır. Her tarikat, çemberin herhangi bir noktasından hareket ederken, bilhassa o noktadaki kimselere uygundur. Ancak hareket noktaları farklı olsa da hepsi tek bir noktaya yönelmektedir. Tamamı merkezde birleşir ve bu şekilde kendilerini takip eden varlıkları “ilk asl hâl”in öz saflığına erdirtirler. Varlıklar çokluk içinde bulduklarında bütün gerçekleşmeler için hareket etmek durumundadırlar. Bahsettiğimiz bu çokluk pek çoğu için onları tutan bir engeldir.²⁷ Zahirilik ve bâtnilik arasında anlaşılma noktasında ve hitap ettikleri kimseler açısından farklılıklar bulunur.

Zahirilik daha basit, daha kolay bir şekilde kavranılabileni içerdiğinden dolayı herkese açık olan bu kavram, Guénon’a göre yalnızca yazılı öğretilerde yer almaktadır. Daha yüksek düzeyde ve daha derin olan bâtnilik ise bilgisine tamamıyla erişemediğimiz şifahî öğretinin içinde yer almaktadır. Burada iki farklı yönüyle ve iki farklı öğretim düzeyiyle aslında aynı öğretinin sözcüğü olduğu ve bu yönlerin birbirine karşıt veya birbiriyle çelişkili olamayacakları, tam aksine bunların daha çok birbirini tamamlayıcı nitelikte olmalarının gerektiği iyi anlaşılmalıdır. Bâtnilik, zahiriliğin belirsiz biçimde, basitleştirilmiş olarak ve bazen de sembolik bir şekilde sunulmasıdır. Bâtnilik, zahiriliğe daha derin bir anlam vererek onu geliştirir.²⁸

Meyve kabuğu nasıl ki içinin görünmesine engel oluyorsa değişken görünüşler de onların olduğu gibi görünebilmesini engeller.²⁹ Yalnız bu kabuğu geçebilen başka bir ifadeyle zuhurda “Mutlak İlke”yi hatta her şeyde sadece

²⁵ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 42.

²⁶ René Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, çev. F. Lütfi Topaçoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 195.

²⁷ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 47.

²⁸ René Guénon, *Doğu Düşüncesi*, çev. L. Fevzi Topçuoğlu (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 131.

²⁹ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 47.48.

O'nu görmeyi başaran kişiler bahsettiğimiz içe ulaşma imkânı bulabilir.³⁰ Çünkü Guénon'a göre, ancak o zaman zuhur tamamıyla sembolik ifadeler bütününe teşkil etmektedir.³¹ Geleneksel öğretilerin görünümleri bağlamında bunu zahir ve bâtına uygulamak hiç de zor değildir. Yine burada da dış şekillerin avamın gözünden asıl gerçeği sakladığını görürüz. Havassın gözünde ise tam tersine onu açığa vurmaktadır. Birisi için engel olan diğeri için kolaylaştırıcı bir etken haline gelebilir. Bu durumu burada açıkça görmekteyiz. Bu farklılık bizzat varlıkların tabiatındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Geleneksel öğretinin zahirî yönü bütün zamanlarda ve herkes için gerekli önemi taşır. Zahirden ileri gidemeyen kimseler için var olan durumlarında kabul edebilecekleri şeyleri verir. Ancak bununla birlikte var olan güncel durumları aşanlara gerekli olan "dayanaklar"ı sağlar. Bu şekilde onların derûnî yolda ilerlemelerine yardımcı olabilir. Bu dayanaklar olmazsa çeşitli şekillerde büyük güçlüklerin ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu noktadan baktığımızda zahirin ötesine geçmeyen insanların çoğunun, zahirî yasanın rehber olma niteliğinin ötesinde bir sınır olma özelliği taşıdığını unutmamak gerekir. Bu her durumda onların yolunu kaybetmelerini engelleyen bir bağ özelliği taşır.³² Şayet kendilerini bu şekilde belli bir yolu takip etmeye bağımlı kılan zahirî yasa olmamış olsaydı insanlar merkeze ulaşamadıkları gibi merkezden uzaklaşma tehlikesiyle de karşılaşabilirdi.³³

Ancak dairevî hareket bu insanları sağlam yerde tutmaktadır. Bu şekilde nuru doğrudan seyredecek güce henüz erişemeyenler onun uzaktan yansımasını seyrederek. Dolayısıyla bu kimseler farklı şekilde de olsa ilkeye bağlı kalmış olurlar. Ancak onun gerçek bilincine hiçbir zaman erişemeyeceklerini de belirtmek gerekir. Merkezî olmayan bir çember düşünülemez. Çünkü çember tamamıyla merkezden kaynaklanmaktadır.³⁴ Çemberdeki varlıklar merkezi ve yarıçapları göremez vaziyette olsa da tamamı öteki ucu merkeze bağlı olan yarıçapın diğer ucunda bulunmaktadır. Burada kabuk devreye girerek var olan her şeyi gizler. Ancak çember üzerinde kendi yerine uygun gelen yarıçapın bilincine vararak bu kabuğu aşmayı başarabilen kişi sonsuza dek dönüp durmaktan kurtulmuş olacak ve ayrıca merkeze doğru yol alabilmek için yalnızca bu yarıçapı izlemesi yeterli olacaktır. Bu yarıçap şeriaten hareket edilerek kendisiyle hakikate ulaşılan tarikattir.³⁵ Kabuk aşılır aşılmaz karşılaşılabilecek olan bâtın alandır. Bu giriş dıştan içe geçiş anlamına gelen bir çeşit

³⁰ Guénon, *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgular*, 17.

³¹ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 47-48.

³² Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 48-49.

³³ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 50.

³⁴ Guénon, *Büyük Üçlü*, 30.

³⁵ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 51.

asıla dönüşür.³⁶ Başka bir ifadeyle, bu durum bir anlamıyla ezoterizmin, bâtının bu şekilde belirtilmesi *tarikata* uygun düşer. Çünkü hakikat zahir ve bâtın ayrımının ötesinde değerlendirilmektedir. Merkez tüm noktaların iç noktasıdır. Fakat merkeze ulaşılmasından sonra artık iç ve dış ayrımı söz konusu olmaz. Burada artık her türlü fark tevhidin içinde çözülür ve kaybolur. Bu sebeple Allah hem ilktir hem de sondur. Ayrıca hem bâtındır hem de zahirdir. Çünkü Guénon'a göre, hiçbir şey Allah'ın dışında olamaz. Bütün hakikat O'ndadır. Dolayısıyla O zatıyla mutlak hakikattir.³⁷

Bu durumu İslâm öğretisi bağlamında ele aldığımızda tüm geleneksel öğretiler içinde İslâm öğretisinin zahirilik (egzoterizm) ve bâtnilik (ezoterizm) kavramlarını net bir şekilde ayıran bir öğreti olduğunu görürüz.³⁸Buna göre bu kavramlar birbirini tamamlar. Arap dilinde şeriat, herkese açık olan büyük ana yol olarak tanımlanır. Hakikat ise seçkin bir zümreye özgü olan iç gerçek olarak tanımlanmaktadır. Çünkü hakikatin bilgisine erişme konusunda herkes aynı nitelik ya da yeteneklere sahip değildir. Dışsal ve içsel özelliklerine binaen bâtın ve zahir kavramlarının karşılığı kabuk ve öz ya da daire ve onun merkezine benzetilmektedir. Guénon, İslâm dininde yasal ve toplumsal öğelerin tamamının dinle bütünleşmiş olduğunu söyler. Burada din bir yaşama biçimi olarak karşımıza çıkar. Ancak hakikat saf bilgiyi içerir. Şeriata derin anlam katan da bu bilgidir. Daire için esas ilkenin merkez olması gibi burada da esas ilke hakikattir.³⁹

Ezoterizm (bâtnilik) sadece hakikati içermekle kalmaz bununla birlikte ona ulaşmak için gerekli olan vasıtaları da kapsar.⁴⁰ Bu vasıtaların tamamına tarikat, yani insanı şeriattan hakikate götüren yol denilmektedir. Dairenin sembolik şeklini hatırladığımızda tarikatın, çemberden merkeze doğru giden yarıçap olarak tanımlandığını görürüz. Bu durumda çemberin tüm noktaları bir yarıçapa denk gelir. Sonsuz denebilecek bu yarıçapların tamamı merkezde birleşmektedir. Bu yarıçaplar kişisel yaratılışların farklılığına göre çemberin farklı noktalarına yerleşmiş varlıklara uyarlanmış yollar kadar fazladır. Buradan da anlaşıldığı gibi yollar çoktur. Çember üzerinde hareket noktalarının birbirine yakın olduğu düşünülse bile kendi aralarında o denli birbirinden farklıdır. Ancak amacın tek olması sebebiyle yalnızca tek bir merkez ve tek bir hakikatin var olduğunu söyleyen Guénon, gerektiğinde bu farklılıkların benlikle birlikte ortadan kaybolduğu fikrindedir. Varlığın yüksek mertebelerine ulaşıncaya da kulun sınırlı olan sıfatları yalnızca Allah'ın sıfatlarına yer vermek amacıyla ortadan kaldırıldığında kul kendi kişiliğinde bu sıfatlarla

³⁶ Frithiof Schuon, *Dinlerde Biçim ve Öz*, çev. Salime Leyla Gürkan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 106.

³⁷ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 52.

³⁸ Schuon, *Dinlerde Biçim ve Öz*, 103.

³⁹ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 35.

⁴⁰ René Guénon, *İnsan ve Halleri*, çev. Atilla Ataman (İstanbul: Nefes Yayınları, 2016), 24.

özdeşleşince aralarındaki fark ortadan kalkar.⁴¹ Bu noktada ilâhî tezahür ve mutlak hakikat kavramları karşımıza çıkar.

İslâm, kurtuluşu sağlayan yegâne şeyin mutlak hakikat olduğunu savunur. İslâm'da mevcudiyet değil hakikat kurtarıcı konumdadır.⁴² İslâm inancında hakikat unsuruna yapılan vurguyu tanımlayacak olursak; İbrahim'e ve İbranî atalarından bu yana varlığını sürdüren tevhit, hakikat unsurundan meydana gelmektedir. Çünkü kurtarıcı olan ancak tek Tanrı'nın hakikatidir. Bu durumda insan, eylemleri imana veya ihlâsa bağlı olmak kaydıyla yalnızca iman yoluyla kurtuluşa erebilmektedir.⁴³ Her dinde ya da inanışta benzer şekilde farklı hakikat unsuru bulunmaktadır. Hakikate ulaşmak ise Guenon'a göre ender olsa da mümkündür. Fakat bu ancak bazı kimselere özgüdür. Belirtmemiz gerekir ki bu denli ulaşılması zor bir hakikat, bu hakikatle ilgili olumsuz bir algıya neden olabilir. Hakikati bu kadar kapalı olarak yorumlamak ne kadar doğru bunu tartışmak gerekir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, merkezi noktaya erişmek herkes için mümkün değildir. İnsanoğlunu yüce veya semâvî hâllerle irtibat kurduğu merkezî nokta İncil'deki "dar kapı" sembolüyle de uyumaktadır. Buna göre dar kapıdan geçemeyecek olanlar çokluğa bağlı kimselerdir. Bu kimselerin ayırt edici bilgiden birleştirici bilgiye yükselmeleri mümkün değildir. Çokluğa bağlılık bir anlamda İncil ve Tevrat'taki, "İyiye ve Kötüyü Bilme Ağacı" ve "Hayat Ağacı" temsiliyle anlatılan şeytana uyma deyimi demektir.⁴⁴ Çokluğun sınırsız akışı dünyanın eksenini simgeleyen ağacın çevresinde dolanıp sarılan yılanın gömleğindeki sarmallarla tasvir edilir. Bu temsili anlatımda bahsedilen yol Kur'an-ı Kerim'de sözü edilen sözcüğün etimolojik anlamıyla dosdoğru yolun (sırât-ı müstakîm) karşısı olarak eksene göre dikey doğrultuda olan sapkınların (ed-dâllîn) yoludur.⁴⁵

Hakikate erişme noktasında aşkın insandan bahsetmek yerinde olacaktır. Guénon, bu noktada öncelikle "gerçek insan" ve "aşkın insan" arasında bir ayrım yapar. Gerçek insan yalnızca beşer durumunun tamlığına eren kişi olarak tanımlanırken, aşkın insan beşeriyetin üstüne çıkmış kişidir. Tedrici kurtuluş sürecindeki bu varlığın sembolik biçimdeki yolculuğu manevî anlamdaki güneşin kaynağına kadar devam eder.⁴⁶ Ancak buradaki güneş gerçek yaşamdaki güneşle karıştırılmamalıdır. Burada temsili bir anlatım söz konusudur.⁴⁷ Bu noktaya erişen kimse aşkın insan, kudsi insan ya da ruhânî insan olarak da adlandırılır. Bu kimse yalnızca beşeriyetin şartlarından kurtulmakla

⁴¹ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 36.

⁴² Schuon, *Dinlerde Biçim ve Öz*, 16.

⁴³ Schuon, *Dinlerde Biçim ve Öz*, 22.

⁴⁴ Bkz. Yaratılış: 2/ 15.

⁴⁵ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 62.

⁴⁶ Guénon, *İnsan ve Halleri*, 177.

⁴⁷ Guénon, *Büyük Üçlü*, 147.

kalmayıp zuhur eden varoluşla ilgili bütün şartlardan da kurtulmuş durumdadır.⁴⁸ Bu nedenle o artık evrensel insan olarak nitelendirilir.⁴⁹ Şimdi Guénon'un aşkın insan portresini inceleyelim.

4. Aşkın İnsan

Guénon'a göre, aşkınlığa erişme noktasında kişinin bazı vasıflar edinmesi gerekir. Fakirlik, saflık ve çocukluk hepsi de aynı şeydir. Bu sözcüklerin hepsinin ifade ettiği şey sadelik, yoksunluk ve zühd, aslında kişinin bütünlüğünü oluşturan yokluktur. Benzer şekilde hareketsiz olmak da eylem bütünlüğüdür. Çünkü diğer bütün özel eylemler oradan türer. İlk ilke her durumda, zamanda hareketsizdir. Fakat bununla beraber her şey onun tarafındandır. Bu şekilde merkezî noktaya erişen varlık, insan olma hâlinin bütünlüğünü gerçekleştirmiş olur. Bu Taoizm'de gerçek insana karşılık gelir. Buradan hareketle kişi yüce hâllere erişebilmek için olanakların tamamını sağlayınca değerli insan olacaktır. İşte bu da İslâm tasavvufunda "insan-ı kâmil" (el-insanü'l-kâmil) kavramıyla açıklanır.⁵⁰ İnsan-ı kâmil bireysel insan kavramının metafizik bir bağlamda ele alınmış hâlidir.⁵¹ Varlığın çeşitli hallerinin gerçekleşmesi geleneksel öğretilerin ve özellikle İslâm öğretisinin insan-ı kâmil anlayışı evrensel tezahür ile onun bireysel tarzının veya makrokozmos ile mikrokozmosun mukayesesi bağlamında ele alınmalıdır.⁵² İnsan-ı kâmil, beşeri varlığın içinde yer aldığı bireysel varoluş sahasında bu alandaki diğer tüm varlıklarla kıyaslandığında merkezi olarak nitelendirilebilecek bir rol üstlenmektedir. Sözü edilen rol insanı bireysel hâlin, tüm imkânların kendisinde bütünleştiği en tam ifadesi haline getirmektedir.⁵³ Bu nedenle o artık evrensel insan olmuştur.⁵⁴

Tasavvuf tarihinin en önemli konularından birisi olan insan-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgisi yanında dinî ve ahlâkî boyutları da bulunan derin bir fikri çaba ve ruhî tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Felsefe tarihinde kökleri çok gerilere giden "küçük âlem" (mikrokozmos) ve "büyük âlem" (makrokozmos) düşüncesiyle bağlantılı olarak eski kültürlerde insanla âlem arasında bir ilişki görülmüş, birinde bulunan özelliklerin en azından bir kısmının diğerinde de bulunduğu inanılmıştır. İslâm fikir gele-

⁴⁸ Guénon, *Büyük Üçlü*, 148.

⁴⁹ Guénon, *Büyük Üçlü*, 149.

⁵⁰ Guénon, *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, 63.

⁵¹ Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, 26.

⁵² Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, 25.

⁵³ Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, 28.

⁵⁴ Guénon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, 187.

neğinde anlaşıldığı şekliyle insan-ı kâmil tasavvufun geliştirdiği bir düşüncedir. Mikrokozma-makrokozma fikrine yabancı olmayan İslâm felsefesinin de insan-ı kâmil düşüncesine etki ettiğini söyleyebiliriz.⁵⁵

Buraya kadar Guénon'un insan anlayışını ele almaya çalıştık. Guénon, modern dönemde insanın gelmiş olduğu durumu eserlerinde çarpıcı şekilde ortaya koymuştur. Buna göre dünyanın gelmiş olduğu durum insanın tabiatına uygun değildir ve böyle kurgulanmış bir sistem yıkılmaya mecburdur. Manevî ilkelerden uzak olan bu sistemde insan kendini bulamamıştır. Guénon, Batı'nın, Hristiyanlığın etkisinin yoğun olduğu dönemlerde ilkelere bağlı olduğu görüşündendir. Kanaatimizce Guénon burada belli bir dinin ilkelerinden değil, dinlerin ortak ilkelerinden bahsetmektedir.

Sonuç

René Guénon Batı'nın içinde bulunduğu son dönemi çeşitli açılardan eleştirmektedir. Dünyanın geldiği bu son nokta Guénon için alarm veren düzeydedir. Özellikle sanayideki gelişmelerin manevî alanla desteklenmediği ve insanlığın bunalıma sürüklendiği görülmektedir. Bu bunalım insanın içsel hayatıyla ilgilidir.

Çağımızın insanı her dönemde olduğundan daha çok imkâna sahiptir. Fakat bunlar onun ruhunu geliştiren ve doyuran imkânlar değildir. Artık teknoloji insan için, kullandığı bir vasıttan öteye geçmiş, insan hayatının bütününe kaplamıştır. Kullanılan teknolojik ürünler gibi insan da artık sistematik hareket eden, daha çok üretmek ve tüketmek için programlanmış bir varlık haline gelmiştir. Bu düzen içerisinde herkesin kullandığı şeyler, yaşadığı ortam da dâhil olmak üzere birbirine benzeyen yaşantılar ortaya çıkmıştır. Böylece çağımızın kaybettiği en önemli şeylerden biri özgünlük olmuştur. Çağımızın insanı durup kendini keşfedecek vakti de bulamamıştır.

Guénon, modern dünyadaki sorunların dinin aşkın değerlerinin yitirilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Modern dünyayı normalin dışına çıkaran husus ilke yokluğu üzerine kurulmuş olmasıdır. Guénon'un bahsettiği ilkeler manevî alanla ilgili ilkelere aittir.

Yine, Guénon için insan asla bir makine olarak görülmemelidir. Manevî ilkelere sıkı sıkıya bağlı insan ancak kendini gerçekleştirebilir. Aşkınlığa ulaşma noktasında ise insan fakr ve yokluk duygularını tecrübe etmelidir. Hakikate doğru ilerleyiş bu şekilde olmaktadır.

⁵⁵ Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kâmil," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2000.

Kaynakça

- Adler, Mortimer J. *Dinde Hakikat: Dinlerin Çokluğu ve Hakikatin Birliği*. çev. Hüsni Aydeniz - Ruhattin Yazoğlu. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet S. "İnsan-ı Kâmil." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 330, 2000.
- Guénon, Rene. *Büyük Üçlü*. çev. Veysel Sezigen. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Guénon, René. *Doğu Düşüncesi*. çev.: L. Fevzi Topçuoğlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Guénon, René. *Doğu ve Batı*. çev. Fahrettin Arslan. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.
- Guénon, René. *İnsan ve Halleri*. çev. Atila Ataman. İstanbul: Nefes Yayınları, 2016.
- Guénon, René. *İslam Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Guénon, René. *Kadim Bilimler ve Bazı Modern Yanılgılar*. çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu. İstanbul, 2019.
- Guénon, René. *Modern Dünyanın Bunalımı*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Guénon, René. *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alâmetleri*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Guénon, René. *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*. çev. F. Lütfi Topaçoğlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.
- Hökeklekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Schuon, Frithiof. *Dinlerde Biçim ve Öz*. çev. Salime Leyla Gürkan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Schuon, Frithjof. *İslâm'ı Anlamak*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Lüb." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, 2003.